

A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon

Történelmi előzmények

Luther fellépése után a felső Rajna-vidék nagyvárosaiban feltűnően gyorsan terjedtek a reformáció tanai, és számos egyedi jellemvonást alakítottak ki. Ennek a sokszínű folyamatnak emlékezetes eseménye volt a strassburgi konzisztórium felállítása. Ez olyan egyházi önkormányzati testület volt, melynek révén a lelkészek mellett tekintélyesebb laikus presbitereket¹ is bevontak az egyházi élet irányításába. Az elképzelés eredetileg a kiváló képzettségű bázeli reformátortól, Oecolampadiustól származott. Az ő indítóoka az volt, hogy Wittenberghez és Zürichhez hasonlóan a bázeli reformáció során is felütötte a fejét a lázongásokkal és képprombolással együtt járó vallási rajongás, ezek miatt például Erasmus és az egyetem számos professzora is elmenekült a városból, s az egyetem működése évekig szünetelt. A világi kormányzat erőszakosan lépett fel a vallási rajongókkal szemben, s több halálos ítélet és kivégzés is történt. Oecolampadiust ezek a pusztító megnyilvánulások mély aggodalommal töltötték el, s az új egyházi rendtartás kialakítása kapcsán arra törekedett, hogy olyan bibliai mintákon alapuló szervezeti keret jöjjön létre, mely az erőszakos cselekedetek megelőzésével képes biztosítani az egyházi élet jogszerű kereteinek fenntartását. Ennek érdekében a gyülekezet önszabályozó és konszenzusteremtő képességét kívánta mozgósítani. Az egyházfegyelemmel kapcsolatban azt javasolta, hogy a kiközösítés hatalmát a továbbiakban egy lelkipásztorokat és laikusokat egyaránt magába foglaló testület gyakorolja. Egy ilyen testület létrehozása azonban sok akadályba ütközött, mert az egyházfegyelmet korábban gyakorló lelkészi testület és

¹ A „πρεσβύτερος” görög szó a „πρεσβυς” melléknév középfoka, jelentése idősebb. Két ember közötti életkorbeli különbség kifejezésén túl az Újszövetségben olyan tisztségelnevezésként találkozunk vele, mely magában hordozza a „πρεσβεύω” [követi tiszteletet tölt be, követként utazik] és a „πρεσβεῖα” [küldöttség, követség] jelentéstartalmát is. A kifejezés sajátosan újszövetségi értelmezésben tehát olyan egyházi előljárót, tisztségviselőt jelent, aki hite, tapasztalata, ismerete, bölcsessége alapján élvezzi a gyülekezet tagjainak bizalmát. Az elnevezést viselő tisztség tartalma az egyháztörténet során többször változott. Ld. Varga Zsigmond J., *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Budapest, 1992, 815.

a magisztrátus hatáskörének korlátozását jelentette. Oecolampadius az elképzelését Bázelen emiatt nem is tudta megvalósítani, s azt csak a vele szoros munkakapcsolatban lévő strassburgi reformátoroknak sikerült átültetniük a gyakorlatba.² A konzisztórium munkája ott olyan eredményesnek bizonyult, hogy Kálvin, akit reformátori tevékenysége kapcsán szintén erőteljesen foglalkoztatott az egyházi *kübernészis*³ problematikája, pozitív tapasztalatai alapján egyházszervezeti elképzeléseinek középpontjába emelte.

Genfi munkássága második szakaszának fontos eredménye volt, hogy sikerült elérnie egy új egyházi rendtartás bevezetését. Ennek során 1542-ben immár itt is felállították a lelkészekből és 12 laikus presbiterből álló konzisztóriumot. Annak ellenére, hogy hatásköre igen korlátozott volt – pl. a laikus tagokat nem választották, hanem a polgári hatóság delegálta, ülésein a városi tanács egyik tagja a világi hatóság felügyeleti jogát demonstráló pálcával a kezében elnökölt – mégis magában hordozta a világi hatóságoktól független egyházkormányzás kálvini igényét.

Az egyházkormányzás bibliai alapelvei⁴

Kálvint elméleti munkássága során is szüntelenül foglalkoztatta, hogyan következik a bibliai idők tanításából a helyes egyházkormányzás, amely aztán bármely korban időszerűen érvényes gyakorlattá válhat. Az egyházkormányzásra nézve százával hozta elő a Bibliából a példákat, s ugyanakkor vizsgálta a keresztyén ösgyülekezet gyakorlatát és az óegyházi szerzők erre vonatkozó írásait.

Maga a *kübernészis* szó az egyházkormányzásra vonatkozóan Pál apostoltól ered, amikor is a korinthusi gyülekezetnek írja, hogy az egyházban az egyes karizmák szerint lehetnek különböző szolgálati tisztségek, mint például apostolok, próféták, tanítók, szegények segítői vagy éppen kormányzók. (1Kor 12,28) Ez utóbbit nevezi ő *kübernétáknak*⁵. Lényege az, hogy mindig is voltak karizmákkal, azaz „kegyelmi ajándékokkal” megajándékozott személyek, akik vezették a gyülekezetet. Kálvin itt „a nép közül választott vének”-re gondol, és mindjárt meg is jegyzi, hogy „megvolt tehát kezdettől fogva minden egyes egyháznak a maga tanácsa, mely kegyes, tekintélyes és szent férfiakkól állott...”⁶ Az egy-

2 Baráth Béla Levente, *A reformáció első generációjának további meghatározó személyiségei*, in *A reformáció*, Dienes Dénes (szerk.), Sárospatak, 2008 (Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához, 2). 107–120.

3 A „κυβερνησις” [*kübernészis*] szó kormányzást, irányítást, ügyintézkést jelent. A görög nyelv sokszor használja a szót a hajó kormányzása esetére.

4 Ez úton köszönjük meg a Gaál Botondnak a dolgozat e szakaszához rendelkezésünkre bocsátott írását.

5 Pál apostol a hajót irányító kormányosról beszél, hajóskapitányról az ApCsel 27,11-ben. Ugyanígy értelemben olvashatjuk a Jel 18,17 verset.

6 Institutio IV. 3.8.

házkormányzás tehát mindig is megvolt, de ezt megelőzte Isten választott népének, Izraelnek és a gyülekezeteknek a vezetése. Már a patriarcháknál is volt „kormányzás”, de igazából Mózes korában jelenik meg az, hogy az egyszemélyi vezetői felelősség és közösségi kormányzás együtt működik. Mózes segítójeként megjelennek ugyanis a vének. (Ex 19,5kk) Majd később elkövetkezett a környező népek mintájára bevezetett királyság, a történelmi helyzethez igazított kormányzás, amely a választott nép életében szükséges volt, de nem bizonyult igazi megoldásnak. Erre is vonatkozik Pál apostolnak a kifejezése, mely szerint ez még csak a „testi Izrael” állapota, de el kellett jönnie a „lelki Izrael” közösségének is, amely már az egyházat jelenti, a krisztuskövetőket. Az újszövetségi könyvek szerint az ősgyülekezetekben is voltak különböző tisztségek, de kockázatos vállalkozás volna ezekből kivenni az egyes tisztségek pontos meghatározását. Vegyünk egy-két példát. Péter apostol úgy mutatja be magát, mint presbitertársat (1Pt 5,1), Filepról pedig, az említett hét diakónus egyikéről azt olvassuk, hogy evangélista (ApCsel 21,8). A presbiterek közül néhányan igehirdetők voltak, néhányan nem (1Tim 5,17). Vagy például Apollós prédikált, de egyáltalán nem volt presbiter (ApCsel 18,24–26). Aztán megjelennek olyan tisztségviselők is, akiknek a szolgálati funkciója eléggé nem ismeretes, mint pl. az evangélistáké (ApCsel 21,8; Ef 4,11; 2Tim 4,5) és Fébé diakonisszáé (Róm 16,1).

Így aztán a legkülönbözőbb vélemények, álláspontok alakultak ki a történelem során. Mi csak azt állapíthatjuk meg, hogy az ősegyház életében mind az egyéni, mind pedig a testületi felelősségvállalásnak és döntésnek megvolt a maga jelentősége. Bajos dolog lenne a bibliai iratok alapján direkt vagy formális következtetéseket levonni arra nézve, hogy általános értelemben a kettő közül melyiknek volt vagy van prioritása, majd pedig ebből folyóan igazolva látni a történelem során kialakult, és ma is szemünk előtt lévő, ilyen vagy olyan egyházkormányzati módozatokat. Az őskeresztyének idejében ez a kérdés vagy probléma így fel sem merülhetett, mert az egyház egysége természetes volt. A gyülekezetet, vagy a gyülekezetek közösségét mint egyházat nem jogszabályok alapján kellett kormányozni, hanem a Krisztus tanítása szerint. Ezért Kálvin és általában a református felfogás határozottan ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház rendjét és az egyházi hivatalok, tisztségek szerepét az Újszövetség, ha nem is abszolút értelemben, de a maga alapelveiben tartalmazza. Mivel a „püspök” és a „presbiter” terminusok felcserélhetők (ApCsel 20,17 és 28), ezek ugyanazt a hivatalt vagy tisztséget jelentik. A tanítással és igazgatással foglalkozó presbiterek a kormányzást a presbitériumokkal együtt gyakorolták. (1Tim 4,14; ApCsel 13,1; 15,23) Később, úgy a második század közepére már kialakult az egyházi tisztségeknek szélteben elterjedt hármastestű formája: a püspök, a presbiter és a diakónus. Ezek közül hamarosan kiemelkedett az első kettő, majd ezek közül is a püspök tekintélye fölébe került a presbitereknek, s ezzel az egész egyháznak is.

Ennek a folyamatnak a pontos lefolyását valójában nem ismerjük. Inkább utólag, visszafelé tekintve születtek elgondolások a püspöki tisztség létrejöttével kapcsolatban.⁷

Az egyházkormányzás főbb történeti formái

Ha így nézzük a dolgot, és visszatérünk az egyházkormányzás bibliai előzményeihez, akkor azt kell mondanunk, hogy történeti kifejtésben nagyjából három fő formája alakult ki az egyházkormányzásnak, természetesen attól függően, hogy a bibliai útmutatásokból melyik vált hangsúlyosabbá. Klasszikussá váltan használatos kifejezéssel, ezek az *episzkopális*, a *presbiteriánus* és *kongregacionalista* rendszerű egyházkormányzási módok.⁸

A *püspöki egyházkormányzat* lényege az, hogy rendszerében mindig megtalálható egyfajta tanács vagy zsinat, de ezek a püspökök vagy érsekek testületei. Ebben a rendszerben az egyház kormányzását „felülről” végzik a püspökök, beleértve a pápát is, mint Róma püspökét.

A *presbiteriánus egyházkormányzat* alapvonásait Kálvin rajzolta meg.⁹ Ezt részletesebben bemutatjuk. Plasztikus formája a 17. században alakult ki Skóciában és Angliában. A kálvini egyházak teológusai rámutatnak arra is, hogy az apostoli atyák levelei alapján a gyülekezetben betöltött funkciójuk szerint nem lehet az *episkopos*-t a *presbyteros* elé vagy fölé helyezni. Summásan a presbiteriánus egyházkormányzat fő vonásait az alábbiak szerint lehet jellemezni:

- a) A presbiter és püspök az egyes személyek szinonim megjelölései – egy és ugyanazt a tisztséget jelölik.¹⁰
- b) Valamennyi presbiter és püspök tekintélye egyenlő.¹¹
- c) Minden gyülekezetben a presbitereknek, püspököknek és pásztoroknak a pluralitás szerint kellett jelen lenniük. Együtt alkották a helyi kormányzati testületet.¹²
- d) Éppen a bibliai idők nem artikulált megkülönböztetései folytán gondot jelentett a presbiteri rendszer hívei számára az egyházi szolgálatok tisztségek szerinti csoportosítása. A reformátorok is sokat bajlódtak ezzel a kérdéssel. Luther csak egy tisztséget ismert el: a helyi gyülekezet igehirdetőjét. A strassburgi Bucer már három tisztségről beszélt. Nála az alapvető tisztség a presbiterség volt, ennek volt a specializált formája az igehirde-

7 V.ö. Gaál Botond, *Helyes-e Kálvin tanítása a presbiteri egyházkormányzásról a Szentírás mércéjével mérve?* in Uő, *Kálvin ébresztése*, Szeged, 2009, 85–105.

8 A három fő egyházkormányzati forma bemutatása D. MacLeod „*Church Government*” szócikke alapján készült. Ld. *New Dictionary of Theology*, Downers Grove, IL, 1988. 143–146.

9 Institutio IV. 3. és 4. fejezet

10 Institutio IV. 4.2. és IV. 3.8.

11 Institutio IV. 4.2., IV. 3.8. és IV. 4.3.

12 Institutio IV. 4.1.

tői tiszt, és e kettőhöz járult a diakónusi szolgálat. Nagyon hangsúlyozta, hogy elvi tekintetben mindhárom egyenlő. Kálvin pedig negyedik tiszt-ségeként sorolta fel a doktorokat, akiknek a hatáskörébe „*csak az Írás magyarázata tartozik, hogy a tiszta és igaz tudomány a hívők között megmaradjon*”.¹³ Lényegében azt figyelhetjük meg, hogy a reformátorok igyekeztek egyfajta bibliai rend kialakítására, de nem a kategorizálásra tették a hangsúlyt, hanem az elhívásból eredő tiszta szolgálatra. Ez egyébként így biblikus.

- e) A presbiterok további jellemzője, hogy nem csupán a nép képviselői, hanem valóságosan is vezetők, akik elhívást kaptak a kormányzásra (Zsid 13,7) és irányításra (1Kor 12,38), de ezek mint „*előljárók az Úrban*” (1Thess 5,12) vannak megkülönböztetve, s így és csakis így vannak fölötte a gyülekezetnek.
- f) A gyülekezeti közösség is ténylegesen részt kap az egyházkormányzásban, mert ők jelölik ki a tisztviselőket¹⁴ és a fegyelmezést is gyakorolják.
- g) Az egyházszervezetet illetően a helyi gyülekezetek csoportjai szűkebb és tágabb szervezeti keretekhez tartoznak, tehát megyéhez, kerülethez és országos vagy nemzeti egyházhoz.
- h) A magasabb szervezeti egységek kormányzói hatalma mindig a helyi gyülekezetektől függ, tehát alapvetően ez utóbbiaknak van döntő szerepe. Ezekről nyerik a felügyeleti vagy egyéb szolgálatra a felhatalmazást, de mindig csak szolgáló szereppel bírnak. Az ilyen értelmű felhatalmazás alapján juthatnak kormányzó szerephez, mint ahogyan az a jeruzsálemi „zsinat” esetében is volt. (ApCsel 15,6-29)

A *kongregacionalisták* vagy más néven *függetlenek* tanítása és felfogása az egyházkormányzatról sok tekintetben megegyezik a presbiteriánusokéval, de nem ismerik el a magasabb szervezeti egységek kormányzói tekintélyét. Az episzkopális kormányzást szinte minden tekintetben elvetik, ugyanakkor megkötik a vezetők kezét azzal, hogy csak a gyülekezet dönthet mindenben. Ma már egyre kevesebb ilyen gyülekezet vállalja ezt az egyházkormányzási formát.

Végül is azt láthatjuk, hogy a presbiteri rendszerű egyházkormányzás egy alulról építkező irányítási forma, amelynek bizonyos elemei hasonlítanak a politikai világ demokráciára épülő kormányzásához. Természetesen a kettő nem azonos, mert más-más gyökerekből táplálkoznak. A püspöki rendszerben felülről határozzák meg az egyház működését, a kongregacionalista rendszer pedig alulról köti meg a vezetőket, illetve korlátozza szabadságukat. A presbiteriánus rendszerben a gyülekezeti tagok választása alapján kapják meg a mandátumukat

13 Institutio IV. 3.4.

14 Institutio IV. 3.8.

az egyes vezetők, felruházva őket a hitbeli szabad döntésre a kormányzás tekintetében.

A kálvini modell plántálása a Kárpát-medencében

Igaz ugyan, hogy Kálvin egyházkormányzati modellje a helvét irányú reformációt követő egyházakban sem vált egyöntetű gyakorlattá, de elképzelései Nyugat-Európa és Észak-Amerika számos területén meghatározóvá váltak. Több esetben az is előfordult, hogy a politikai struktúrák alakulásához is közvetlen mintaként szolgált. Ezzel kapcsolatban egyaránt utalhatunk a hugenották, a németalföldi függetlenségi mozgalom, az angol polgári forradalom, vagy a „zarándok atyák” politikai felfogására és közéleti tevékenységére.

Az egyháztörténeteket régóta foglalkoztató kérdés,¹⁵ hogy a nyugat-európai társadalmi viszonyoktól annyira eltérő Kárpát-medencében hogyan érvényesült a kálvini egyházkormányzati modell. A válaszadás kapcsán fontos hangsúlyoznunk, hogy a református reformáció hazánkban vegyes gyökérből táplálkozott. Genf és a kálvini elképzelések itt sem jelentettek kötelező érvényű modellt, miként a helvét irányú reformáció által meghatározott más egyházakban sem. Mint a történeti bevezető is mutatta: az egyházkormányzás rendszere, amint Bázelen, Strassburgban vagy Genfben, úgy nálunk sem pusztán hitelvi meggyőződés eredménye volt.¹⁶ Nem véletlen, ha a reformáció korának hazai viszonyai közepette a három országrész sajátos hatalmi és társadalmi viszonyai között élő református egyházak gyakorlatában is jelentős eltérések alakultak ki.

Bár már a 16. századi reformátori művekben, zsinati határozatokban találkozhatsz olyan elvi nyilatkozatokkal, melyek utalnak a presbiteri elvű egyházkormányzati modell ismeretére,¹⁷ de ez távolról sem jelenti azt, hogy a 16. századi magyar református egyházi gyakorlatban is érvényesült. Az egyházkormányzás rendszere a reformáció előttihez viszonyítva mégis fontos változáson ment keresztül. Ennek talán legfontosabb eleme volt, hogy a helyi egyházigazgatás szintjén a világi önkormányzatok hatásköre jelentősen kibővült. A század második felére országszerte tömegesen jöttek létre döntően református lakosságú települések, és kialakult a „protestáns patronátus” rendszere.¹⁸ A helységek jelentős részében a közösségek önkormányzati testületeinek a kegyúri jog elemeit

15 A régebbi szakirodalomból ld. Pokoly József, Révész Imre, Miklós Ödön és Zoványi Jenő kapcsolódó írásait.

16 Kormos László, i. m. 109–110.

17 Pokoly József, *Az első magyar református presbitérium keletkezése és szervezete*, Protestáns Szemle, (1901) 10, 203–204.

18 A fogalom pontosabb körülhatárolásához ld. Rácz István, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007.

is sikerült egyéb előjogaihoz és mentességeihez kapcsolni. Az ilyen települések önmaguk patrónusai lettek, teljes egészében átvették az egyházfenntartás gondját, lelkészüket maguk választották.

Debrecenben például a református egyházzal kapcsolatos patrónusi jogokat megalakulásától fogva a város vezető testülete gyakorolta.¹⁹ A debreceni egyházi élet irányítása a város magisztrátusának a feladatköre volt, így itt évszázadokig nem is alakult ki önálló egyházközségi szervezet sem. Zoltai Lajos találó jellemzése szerint: „*Valóban sajátos egyesülése, összeolvadása volt az a kor a politikai és vallási társulásnak. Egyfelől a városra úgy reá nyomta a maga bélyegét a puritán kálvinizmus, hogy találónan hasonlítják Debrecennek a 16. és 17. századi életét az ó-szövetségi theokrátiához. Másfelől a város a látható egyházat mintegy beolvastotta a maga kebelébe. Az egyház intézményeit, jogait és kötelességeit a város a maga számára vállalta át...*”²⁰ Debrecenben emellett sajátosan egyházi önkormányzati szervezetként működött, de a helyi egyházi élet irányításához csak közvetetten kapcsolódott a lelkészi pályára készülő kollégiumi diákság önkormányzata, a *coetus*, valamint a debreceni egyházmegye lelkészi testülete.

A felsőbb egyházi vezetésben a nem lelkészek egyelőre még nem kaptak szerepet. Az egyházmegyék és egyházkerületek irányításában továbbra is kizárólag lelkészek vettek részt, bár a tekintélyesebb patrónusok ezeken a szinteken is befolyással bírtak az egyházigazgatás ügyeire.

A presbiteri rendszer megfakadása

A presbitériumoknak, mint a településtől független egyházközségi önkormányzatoknak a megalakítását a felekezeti homogenitás megtörése ösztönözte. Ez a helyzet a ellenreformáció erőteljessége miatt először a Dunántúlon alakult ki. Az állandósuló támadások is hozzájárultak ahhoz, hogy az egyház tagjai összefogtak és a szervezetük megerősítésére igyekeztek.²¹

Hazánk első református presbitériumának létrehozása Kanizsai Pálfi János nevéhez fűződik. Kanizsai Pálfi János 1612. június 16-án foglalta el a lelkészi állását Pápán. Heidelbergben közelről látta a jól működő presbitériumokat. Miután hazatért, határozott terve volt e gyakorlat átültetése.²² Ennek részeként látott hozzá Pápán a presbitérium megszervezéséhez. 1615. november 23-án kelt Pathai Istvánnak, az ekkori dunántúli püspöknek az a levele, amelyben elképzelései kapcsán a következő szavakkal biztatja a pápai lelkészt: „*Amit a presybitérium szervezéséről írsz, a legnagyobb mértékben dicséretemet érdemi,*

19 Rác István, i. m. 86.

20 Zoltai Lajos, *Debrecen város és a debreceni egyház egysége*, Debreceni Protestáns Lap, 1903. március 14.

21 Pápai Szabó György, *A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, Confessio, 10(1986)2, 33–34.

22 Kapossy Lucián, *Pápa város egyetemes története*, Pápa, 1905, 182.

*óhajtom, hogy a kegyes törekvés szerencsés véget érjen. Áldjon meg téged az Isten, és tiszteletre-méltó fáradozásaidat segítse elő az ő egyházának építésére.*²³

A presbitérium szabályzatát „Az pápai gyülekezetnek külsőképpen való igazgatására tartó regulák avagy articulusok” címmel írta meg Kanizsai Pálfi János. Ezt a város földesura, Enyingi Török István 1616 januárjában a következő szavak kíséretében hagyta jóvá: „...intünk minden keresztyéneket, ennek felette birtokunk alatt valónknak, tanítóknak és hallgatóknak hagyjuk és parancsoljuk, hogy a mi városunkban Pápán, rendeltessenek arravaló jámbor istenfélő férfiak, kiknek az ő tisztükben és hivatalukban hűségük mellé köljük magunkat.”²⁴ Az így létrehozott első magyar református presbitérium 1617-ben kezdte meg munkáját.

Elvi teológiai alapon a kálvini egyházkormányzati rendszer bevezetésének igénye a 17. század elejétől jelentkezett, majd a puritán mozgalom képviselőinek munkássága kapcsán felerősödött. Szilvásújfalvi Anderkó Imre, majd később Tolnai Dali János még a püspökség intézményét is megkérdőjelezték. A puritanizmus hatása alatt Tiszáninnen, Tiszántúlon és Erdély területén is voltak kezdeményezések a presbitériumok felállítására, de a gyülekezetek nagyobb részének az ellenállása miatt többször kudarcba fulladtak. A kérdés miatt kialakuló helyi ellentétekre jellemző a sárospatakiak tiltakozása, mellyel az egyházlátogatók előtt is nyilvánvalóvá tették, hogy „... nem akarnak egyéb presbitériumot ismerni, hanem aminémű Medgyesi Pál uram pataki lakása előtt is volt Patakon, azaz *ministri cum senatoribus et iudicibus administrant ecclesiasticam disciplinam*” [a lelkészek a tanácsosokkal és a bírakkal gyakorolják az egyházfegyelmet]²⁵. A politikai szempontok mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1646-ban a szatmárnémeti zsinaton úgy döntöttek az atyák, hogy bár a presbiteri rendszert hasznosnak tekintik, de az adott történelmi helyzetben még nem alkalmazható. Ezek alapján – azzal a többek által vizsgált kérdéssel kapcsolatban, hogy hazánkban miért nem érvénysült a kálvinista-puritán mozgalom máshol megfigyelt gazdaság és társadalomformáló hatása – Molnár Attila megállapítását erősíthetjük meg, hogy: „A puritanizmus Magyarországon elsősorban azért nem hatott hasonló módon a társadalom átalakítására, mint azt Weber feltételezte, mert a vallás, az üdvözülés, és egyéb vallási szükségletek kielégítésére irányuló vallási érdek kevésbé vezette az emberek gondolkodását és cselekedeteit. A protestáns etika hatásáért nem annyira magyar változatának az eltérése a felelős, mint inkább az, hogy a puritán prédikátorok szavai a 17. században pusztába kiáltott szavak maradtak. Az üdvösség és bizonyossága csak keveseket készítetett

23 Makár János, *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*, New Brunswick, 1961. és Szabó György, *A demokratikus egyházszerkezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, *Confessio*, 10(1986)2, 29.

24 Kaposy Lucian, i. m. 182.

25 Idézi Dienes Dénes, *Az első püspökválasztás a Tiszáninneri Református Egyházkerületben*, in *Tanulmányok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, 1998, 20.

az előírtak megcselekedésére. A homo religiosusok kis száma, a vallási érdek gyengesége miatt nem tudott a puritanizmus átalakító tényezővé válni, csak kevesek életében.”²⁶

Ezt a korszakot követte az ellenreformáció legerőszakosabb időszaka, az ún. „gyászévtized”, melyet az 1681. évi soproni országgyűlés határozatai zártak le. Visszaállították a protestánsok törvényes vallásgyakorlatát, de csak a kijelölt, ún. artikuláris helyeken engedélyezték számukra a szabad vallásgyakorlatot. A gyászévtized megpróbáltatásai a Habsburg-fennhatóság alatt élő reformátusokat ismét arra sarkallták, hogy minél több gyülekezetben állítsák fel a presbitériumokat. 1713. április 2-án a Komárom megyei Kocson tartott zsinaton a presbitériumokról külön törvénycikk született: „...minden eklézsiában a presbyterek meglegyenek, ha nagy az eklézsia 12-en, ha pedig kicsiny 6-an legyenek a közjónak munkálkodására. A presbyterek tisztjei: templomra, parochiára, egyházi tanítókra, schola mesterre s ezeknek rendes fizetésére gondot viselni és az eklézsia mindenféle bonumira [javaira] vigyázni és a szent eklézsia tisztaságát őrzeni.”²⁷

III. Károly és Mária Terézia uralkodása, a „csendes ellenreformáció” kora újabb nehézségek elé állította a protestáns egyházakat. 1715–1790 között a protestánsok nem gyakorolhatták azt a jogukat sem, hogy az országgyűlésen megvédjék vallásszabadságukat, ugyanis vallási ügyek nem szerepelhettek a diéta napirendjén. Az ekkor jelentkező hatások tovább siettették a presbiteri rendszer általános elterjedését. A debreceni egyházigazgatás korábban bemutatott rendszere is ebben az időszakban alakult át. Miután állami nyomásra a város magisztrátusába katolikusokat is be kellett választani, a szenátus által korábban ellátott egyházigazgatási feladatokra új testületet kellett beállítani. A debreceni konzisztórium működésének első írásos nyoma 1739-ből, első működési szabályzata pedig 1749-ből származik.²⁸ Tagjai a város lelkészei, a kollégium professzorai, a városi tanács szenátorai, a városi nagytanács szószólója és a városi orvos voltak, elnökei pedig a legidősebb lelkész és a főbíró. A presbitérium elnevezést erre a testületre Debrecenben csak 1796 után alkalmazták.

A 18. század elejére kialakult helyzet azt is megkövetelte, hogy a nem lelkészi jellegű egyháztagokat immár a magasabb egyházkezelésbe is bevonják. Ennek a folyamatnak lényeges eseménye volt az 1734-es bodrogkeresztúri konvent, mely egyházmegyei és egyházkerületi szinten is a kettős elnöki rendszer bevezetése mellett tette le a voksát. Az esperesek és püspökök mellé világi gondnokokat állítottak.

26 Molnár Attila, *A „protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása*, Debrecen, 1994 (Societas et ecclesia 2), 145.

27 Pápai Szabó György, i. m. 35; Thury Etele, *Az 1713. évi kocsi zsinat*, *Protestáns Szemle*, 15(1903), 21.

28 Rácz István, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007, 92.

A *türelmi rendelet* által hozott új korszak már egy jelentős mértékben kiépült presbiteri rendszert és bevált gyakorlatot vitt tovább. Az 1791. évi budai zsinaton immár minden gyülekezetben kötelezővé tették a presbitériumok felállítását. A dunántúli és a dunamelléki egyházkerületekben, illetve Erdélyben a 19. század elejére általánossá vált a presbitériumok működése, de a tiszántúli és a tiszáninneni egyházkerületben sem váratott sokáig magára.²⁹ Ezt a felgyorsult „demokratizálódási folyamatot” csak erősítette, hogy a 19. század közepétől e testületek választása során is engedték érvényesülni a „népképviselési elvet”.³⁰ Ez az az időszak, amikor már országos szinten is joggal tehető fel az a tárgyunkhoz nem tartozó kutatói kérdés, hogy a magyar református egyházban kiépült presbiteri rendszer miképpen hatott a közéleti viszonyok alakulására?

*

A magyar református egyházkormányzat és presbiteri rendszer tehát hosszú fejlődési folyamaton ment keresztül. Hatásai a kora újkorban Magyarország politikai és közéleti viszonyainak alakulásában nem bizonyultak, az ismertett körülmények miatt nem is bizonyulhattak külföldi példákhoz hasonlóan meghatározónak. Az elmúlt évszázadok ezzel kapcsolatos egyházi törekvései azonban hazánkban is kétségtelenül szoros kapcsolatot és kölcsönösségi viszonyt mutatnak az önkormányzatiság és a civil társadalom kibontakozásával. Annak ellenére, hogy a presbiteriánus egyházkormányzat kiépülése és a politikai demokrácia kialakulása hazánkban egymástól jól megkülönböztethető folyamat volt, a biblikus ihletésű presbiteri rendszer, mint az egyházi „demokrácia” sajátos megnyilvánulása ma is nyilvánvalóan pozitívan hat, és erősíti a demokratikus politikai és közéleti viszonyok fejlődését.

Irodalom

- D. MACLEOD, Church Government, in *New Dictionary of Theology*, Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL, USA. 1988, 143–146.
- DIENES DÉNES, *Az első püspökválasztás a Tiszáninneni Református Egyházkerületben*, in Uő, *Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, 1998, 3–84.
- GAÁL BOTOND, *Helyes-e Kálvin tanítása a presbiteri egyházkormányzatról a Szentírás mércéjével mérve?* in Uő, *Kálvin ébresztése*, Szeged, 2009, 85–105.
- KÁLVIN JÁNOS, *A keresztyén vallás rendszere (1559)* I–II. Ford. CZEGLÉDI Sándor, RÁBOLD Gusztáv, ANTAL Géza, BORSOS István, Pápa, 1909.
- KORMOS LÁSZLÓ, *A presbitérium szervezetének történeti alakulása*, Református Egyház, 11(1988) 5, 108–113.

29 Pápai Szabó György, i. m. 36.

30 Kormos László, i. m. 112–113.

- KOVÁCS, ÁBRAHÁM, BARÁTH BÉLA LEVENTE (ed. by), *Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society on the Peripheries of Europe*, Budapest, 2009.
- MCGRATH, ALISTER E, *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*, Budapest, 1996 (Osiris könyvtár Történelem).
- MOLNÁR ATTILA, *A „protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása*, Debrecen, 1994 (Societas et ecclesia 2).
- PÁPAI SZABÓ GYÖRGY, *A demokratikus egyházszerkezet kialakulásának kezdetei hazánkban*, *Confessio*, 10(1986)2, 27–38.
- RÁCZ ISTVÁN, *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, 2007.